

УДК 323.2(477.8)+069.8

© Златко ЗЛАТАНОВ

**ДРУГА РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ
МЕМОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ)**

У статті на основі матеріалів, які містяться у фондозбірні Національного музею історії України у Другій світовій війні, розглянуто головні цілі та методи здійснення радянською владою повоєнної колективізації, індустріалізації, ідеологічно-пропагандистської діяльності на території Західної України, висвітлено реакцію західноукраїнського населення та діячів українського націоналістичного руху на повоєнну радянізацію краю.

Ключові слова: радянізація, колгосп, НКВС, ОУН, УПА, Західна Україна, фондозбірня, Меморіал.

Восени 1944 р. Червона армія очистила Західну Україну від військ держав Осі. Розпочався процес відновлення радянських порядків у регіоні, насадження більшовицьких норм економічного, суспільно-політичного та культурного життя. Цей період у сучасній історіографії досить часто називають другою радянізацією краю.

Повоєнна радянізація Західної України – тривалий, складний і неоднозначний процес, аспекти якого необхідно вивчати ґрунтовно, спираючись на документи, спогади та свідчення учасників тих далеких подій. Саме це дасть можливість провести об'єктивний науковий аналіз цього історичного явища. Тема неодноразово ставала об'єктом дослідження багатьох істориків, однак щоразу з'являються нові факти й цифри.

Метою цієї статті є всебічне дослідження як радянських джерел, так і матеріалів українського національно-визвольного руху, пов'язаних із повоєнною радянізацією Західної України, які містяться у фондозбірні Меморіалу та представлені в експозиційних залах музею.

Підбиваючи підсумок завершального для Другої світової війни 1945 р., комуністична преса зазначала: «Радянський народ, Червона Армія звільнили від німецько-фашистських поневолювачів Західну Україну, яка незадовго до війни з'єдналася з Радянським Союзом. Нині за договором з Польщею про радянсько-польський кордон остаточно визначені кордони Західної України. Згідно з договором з Румунією до складу Радянського Союзу увійшла Північна Буковина. За договором з Чехословаччиною до складу нашої держави приєдналася Закарпатська Україна. Віднині Радянська Україна повністю об'єднує всі українські землі, про що віками мріяв український народ» [32].

Колгоспний лад, уперше встановлений на західноукраїнських та західнобілоруських землях ще під час «визвольного походу Червоної армії», знову відновив тут своє панування. Саме перебування у складі Польщі до 1939 р. дозволило мешканцям Західної України уникнути Голодомору 1932–1933 рр. Колгоспи були тим інструментом, за допомогою якого радянська влада швидко й ефективно вилучала у селян зерно, продукти харчування. Нереальні плани повоєнних хлібозаготівель, постачання продовольством країн так званої народної демократії, посуха спричинили голод 1946–1947 рр., що охопив більшість областей республіки за винятком західних [1, 60]. Хоча останні також відчували його на собі, оскільки досить часто жителі центральних та східних областей України вирушали у західні регіони в пошуках хліба. В експозиції Меморіалу є довідка жителя села Нагоряни сучасного Кам'янець-Подільського району Хмельницької області Микити Терентійовича Гльоса, видана замість паспорта для поїздки у Західну Україну по хліб для харчування родини [5]. Навіть перебуваючи по війні на такій посаді як бригадир будівельної бригади колгоспу, він був змушений шукати додаткові джерела продовольства для близьких.

Про повоєнний голод згадує провідник Старовижівського надрайонного проводу ОУН Андрій Сергійович Михалевич: «...на сході була велика засуха і більше як 11 областей тепер голодує і ми їм мусимо допомогти. Люди ходять аж сюди, щоб дістати кусок хліба, щоб мати чим прокормити своїх дітей, не зважають на те, що десятками замерзають на кришах вагонів, але їдуть...» [34].

Дані Андрія Михалевича підтверджують, що українські націоналісти проводили антиколгоспну кампанію: «Дня 2.V.1948 р. по всіх селах Старовижівського і Ратнівського районів [Волині] були розклеєні наші летючки та кличі. В зв'язку з тим, що кличі та летючки бажаних наслідків не дали (большевики позривали за ночі), було вжито проти деяких ідейних колгоспників, а саме: спалено понад 11 колгоспних господарств, що становить 24 будинки. Крім того, знищено бригадира колгоспу та спалено колгоспну обору в селі Чорчі Ратнівського району. Вчинено замах на ініціатора колгоспу в селі Старостинах. Через неспритність атентатчика замах не вдався лише його (ініціатора), жінку тяжко ранено розривною кулею, коло плеча побито руку. Спалено двох колгоспників у райцентрі Ратно. З цього всього наслідки не погані. Темп колективізації припинився майже зовсім...» [14].

З матеріалів провідника Старовижівського надрайонного проводу ОУН цікаво простежити й ставлення селян Волині до заходів радянської влади, а також до представників українських національно-визвольних змагань: «Свідомі селяни твердо вірять, що коли настане крах большевиків, постане Самостійна Україна. Большевицький світогляд на пересічні маси майже не впливає, лише на їхніх давніх симпатиків та активістів. В загальному розумінні большевики по цьому відтинку успіху не мають, лише держать маси за допомогою терору та насильства... Ставлення мас до большевиків украй вороже... Відношення населення до українського революційного визвольного руху добре, допомагають всіма силами, чим хто може, матеріально і морально...» [33].

На сторінках більшовицьких газет можна було прочитати про нібито добровільні позики державі від мешканців Західної України: «СТАНІСЛАВ, 6 травня [1946 р.]. З великим захопленням підписуються на нову державну позику селяни Прикарпаття. Десятки тисяч рублів уже позичили державі молоді селяни Снятинського району. Приклад у цьому показують комсомольці. Комсомолка Килина Курилюк (Княжинська сільрада) першою підписалася на 500 рублів і всю суму внесла готівкою. Молода селянка Марія Костенюк (Карлівська сільрада) підписалася на 1060 рублів і всю суму внесла готівкою. Так само вчинила сільська активістка Марія Заньковська. Селяни Снятинського району позичили державі понад 700 тис. рублів» [3].

У серпні 1946 р. у зв'язку з гострими проблемами в сільському господарстві ухвалено рішення перенести відміну карткової системи на наступний рік [1, 50].

Про радянську карткову систему в матеріалах Андрія Михалевича зазначено: «Вищі начальники-партійці користуються спеціальними карточками на продукти, взуття та одяг, де у спеціальних магазинах одержують повністю потрібну кількість продуктів по доступних цінах. Місцеві працівники-безпартійні картковою системою користуються мало. Якщо і дістане карточку, то на неї мало коли дістане продукту чи товарів. Більше того, що безпартійні працівники одягаються і харчуються переважно з дому» [35].

Лише 14 грудня 1947 р. вийшла постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про проведення грошової реформи і відміну карток на продовольчі та промислові товари» [1, 51].

Ще в серпні 1946 р. на 8-й сесії Верховної Ради УРСР було ухвалено «Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр.». Його розробили на основі контрольних показників, визначених союзним планом четвертої п'ятирічки. У законі ставилося завдання відновити довоєнний рівень промисловості та сільського господарства, а в окремих галузях – перевищити його. При цьому наголос робився на важкій індустрії, яка розглядалася як база соціалістичної економіки і на відбудову якої спрямовували найбільші кошти [1, 49].

Значні зусилля спрямували на індустріалізацію західних областей УРСР. Ще навесні 1945 р. затверджено постанови про відбудову і розвиток господарства

Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Волинської, Чернівецької областей, а також Львова. Відбувалася реконструкція традиційних галузей промисловості регіону, зокрема нафтодобувної і газової – на Львівщині, лісової і лісопильної – на Закарпатті тощо. Водночас створювали підприємства інших галузей, зокрема приладобудівної, машинобудівної, металообробної – у Львівській області, лісохімічної і ливарної – у Закарпатській області тощо. У Львові, який став головним промисловим центром західних областей, почали діяти заводи телеграфної апаратури, сільськогосподарських машин, автотранспорту, електроламповий та інструментальний. У краї було споруджено чимало підприємств хімічної промисловості, будівельних матеріалів, легкої промисловості та ін. [1, 54].

На інструментальний завод справді покладалися великі надії. «Львів. На будівельному майданчику розгорнулися роботи зі спорудження головного корпусу нового інструментального заводу. Він буде випускати плашки, мітчики, фрези, різноманітні слюсарні та вимірювальні інструменти. Наприкінці цього [1946] року завод дасть свою першу продукцію – високоякісні ріжучі інструменти марки “ЛІЗ”...» [10]. Продукція заводу має попит і в наші дні, в незалежній Україні.

План п'ятирічки 1946–1950 рр. встановлював, що «найважливішим завданням сільського господарства УРСР є всебічне підвищення врожайності і збільшення валового збору сільськогосподарських продуктів на основі значного підвищення культури землеробства і використання досягнень передової агрономічної науки...» [8].

Швидкими темпами вилучали зерно в селян у рамках річних планів хлібопоставок. Про це повідомляла радянська преса. Так, у газеті «Молодь України» за 14 вересня 1946 р. зазначалося: «Львів. Всі колгоспи області 12 вересня виконали річний план обов'язкових поставок зерна державі. Вони повністю розрахувалися за роботу з МТС і повернули насіннєву позичку... ЛУЦЬК. Достроково завершив річний план хлібопоставок Любешівський район Волинської області, закінчує хлібоздачу Заболотівський район» [16]. Місцеві активісти доповідали: «...Вся робота по хлібозаготівлях проводилася у нас під лозунгом змагання з Дрогобицькою та Станіславською областями за успішне виконання плану хлібоздачі першого року нової сталінської п'ятирічки... Першими в області успішно виконали свої зобов'язання перед державою селяни Новояричівського району. За ним пішли Львівський сільський, Винниківський, Бродський, Бібрський та інші райони...» [40].

Розвивалася й вугільна промисловість. Після війни у Львівсько-Волинському кам'яновугільному басейні відкрили перші робочі пласти, де згодом розпочалося будівництво шахт [1, 53].

У радянській пресі того часу висвітлювали зразкову роботу ударників Львівщини, порівнюючи їхні здобутки з досягненнями О. Стаханова, М. Ізотова та ін.: «Львів, 1 червня. Шахтарі шахти “Козаки” Золочівського району щоденно збільшують видобуток вугілля. Найкращих результатів досягли молодіжні

бригади Гулаковського, Малиновського, Костина. Вони здобувають вугілля в два-три рази більше за щоденну норму. Відмінно трудяться молоді робітники, що прийшли з сіл і нещодавно отримали кваліфікацію гірників. Прохідники Григорій Козак і Антон Іванчук вже дають по дві норми» [39].

У ці роки відбудовувалася нафтова промисловість Прикарпаття. Проводилися нові розвідувальні роботи на Бориславщині, відкрито нафтове родовище в районі м. Долина Станіславської області. З 1948 р. розпочалося повільне зростання видобутку нафти, але довоєнних показників досягнуто не було [1, 53].

Окрім того, планувалося розвивати поліграфічну промисловість, видавничу справу, підвищити рівень механізації будівельних робіт, розвивати електрифікацію колгоспів, МТС і радгоспів, відбудувати республіканські і місцеві шляхи, збільшити кількість тролейбусних ліній у Львові, каналізаційної мережі в Тернополі тощо [8]. Такі далекосяжні плани уряду вимагали неймовірного напруження зусиль усього населення, яке, знесилене тотальною війною, лише ставало на ноги.

Перша повоєнна п'ятирічка, на думку радянського керівництва, нібито мала до 1950 р. значно підвищити рівень життя і добробуту населення: «Ми стоїмо на порозі другого року нової сталінської п'ятирічки. Перед нами відкриваються захоплюючі перспективи піднесення економічної могутності нашої Батьківщини, піднесення добробуту трудящих. Грандіозні накреслення нового п'ятирічного плану! Вони змінять обличчя України. Вона стане ще кращою, ніж була до війни... Нова п'ятирічка перетворить стародавній український Львів на велике індустріальне місто. Крім велетенського автоскладального заводу, з конвеєра якого щодесять хвилин сходитиме вантажна автомашина, у Львові буде радіота електроламповий завод, завод сільськогосподарських машин та багато інших підприємств...» [42].

Створення автоскладального підприємства у Львові мало далекосяжні наслідки. Так, 26 квітня 1949 р. уряд Радянського Союзу ухвалив постанову, згідно з якою Держплан СРСР мав виділити кошти для організації підприємства з випуску електромобілів і автобусів. Ця сама постанова перейменувала автоскладальне підприємство на Львівський автобусний завод (ЛАЗ). Саме з його конвеєра у 1951 р. зійшли НАМІ/ЛАЗ-750 та НАМІ/ЛАЗ-751 – перші українські електромобілі! Це були мікроавтобуси, які мали розвозити поштову кореспонденцію [11]. Згодом продукція марки ЛАЗ курсувала вулицями багатьох міст СРСР. І хоча у 2014 р. підприємство припинило своє функціонування, автобуси та тролейбуси цього бренду перевозять українських пасажирів й у наші дні.

Створений у Львові радіоклуб, за свідченнями радянської преси, теж мав певний успіх: «Для радіоклубу обласної ради Осоавіахіму відведено спеціальне приміщення. Тут під керівництвом спеціалістів – інженерів радіотехніки будуть працювати секції короткохвильовиків, радистів-операторів. Радіоклуб користується великою популярністю у львівської молоді. Після лекцій і бесід

про радіо, які проводилися у закладах і на підприємствах міста, керівники клубу отримали десятки заяв від бажаючих працювати у гуртках та секціях радіоклубу» [41].

Слід зауважити, що радянське керівництво не завжди раціонально оцінювало специфіку тієї чи іншої місцевості. Скажімо, досить часто суто аграрний регіон, який раніше спеціалізувався на випуску виключно сільськогосподарської продукції, перетворювався на промислового гіганта.

Траплялося, що вихідці з сільської місцевості йшли працювати в різні галузі індустрії: «ЛьВІВ, 6 травня. На заводи і фабрики прибуває сільська молодь, яка виявила бажання працювати на підприємствах Львова. На енергокомбінат нещодавно приїхала група юнаків і дівчат із села Карів Рава-Руського району. Їх тепло зустріли на комбінаті – видали взуття, робочі костюми, розмістили в затишних кімнатах, забезпечили харчуванням у їдальні. Інженери енергокомбінату детально ознайомили молодь з цехами, розказали про професії, після чого гості за власним бажанням приступили до навчання» [9].

Потужна радянська пропагандистська машина насаджувала свою ідеологію в регіоні. Більшовицька влада, як вогню, боялася націоналізму, тож намагалася знищити будь-які його прояви. Чимало українських поетів, письменників, науковців, громадських та політичних діячів були визнані буржуазними. Відтак їхній світогляд, творчі та наукові здобутки вважалися ворожими, шкідливими. Наприклад, нещадно критикувалися праці М. Грушевського: «У висвітленні ряду питань з історії України, літератури, мистецтва за останній час мали місце неправильні, перекручені тлумачення. Посилилися спроби відродити буржуазно-націоналістичні погляди Грушевського та його “школи”... Відомо, що Грушевський та його послідовники висвітлювали історію українського народу, історію його культури в дусі буржуазного націоналізму. В інтересах української буржуазії Грушевський створив “вчення” про “безбуржуазність” української нації і на цій “основі” видавав інтереси української буржуазії за народні інтереси. Розглядаючи український народ як єдину безбуржуазну націю, він заперечував наявність у ній робітничого класу, його провідну роль у боротьбі народних мас проти експлуатації та експлуататорів... Всупереч відомому положенню історичної науки про те, що Київська Русь була колискою трьох братніх народів – російського, українського і білоруського, Грушевський і його послідовники доводили, що Київська Русь – це колиска лише України і українського народу... Грушевський і його школа з особливою завзятістю намагалися довести й обґрунтувати протилежність інтересів українського і російського народів, щоб відірвати їх один від одного в інтересах націоналізму і сепаратизму... Проте, не зважаючи на очевидність ворожої суті концепції Грушевського, деякі радянські історики і літературознавці, відійшовши по суті від історичного матеріалізму як єдиноправильної науки про розвиток суспільства, потрапили в полон історичної концепції Грушевського, опинилися під сильним впливом його “методології”... Помилки та перекручення допущені також і в галузі художньої літератури. Окремі письменники, будучи в

полоні національної обмеженості, почали оспівувати реакційне минуле України, самотність в її розвитку і т. ін. В результаті цього деякі письменники відійшли від радянської тематики, від показу сучасної дійсності. А національна обмеженість неминуче веде до буржуазного націоналізму...» [2].

Відверта прорадянська позиція простежувалася у творах, памфлетах таких письменників, як Ярослав Галан. Він працював кореспондентом республіканських газет «Правда України» та «Радянська Україна». Часто використовував псевдонім Володимир Росович. Засуджував ідеї української державності, націоналізм, а також греко-католицьку церкву.

В експозиції музею є книжка Я. Галана «Нарада інтелігенції Львівської області 30 листопада 1944 року». У ній чітко прописана непримиренна позиція автора щодо українського національно-визвольного руху: «Українсько-німецькі націоналісти – найлютіші вороги українського народу, які продавали його німецьким загарбникам, а самі стали вірними слугами німців... Українські націоналісти склались із прошарків недобитків і покидьків, що знаходились на смітнику історії українського народу, складаючи керівні кадри українських націоналістичних груп на момент виникнення війни. Це були перш за все старі керівні кадри – українських націоналістів – різні петлюри, коновальці, бандери і інші, які були викинуті, як бруд, переможною пролетарською революцією у 1917 р. ...» [4, 24].

24 жовтня 1949 р. Я. Галана вбили 11-ма ударами сокирою по голові у власному кабінеті у Львові. За офіційною радянською версією, вбивство вчинили бойовики ОУН-УПА. Проте чимало дослідників стверджують, що переконливих доказів, які б свідчили про пряму причетність керівництва українського підпілля до знищення публіциста, не існує.

Так чи інакше, заходи радянського уряду справді викликали спротив у тих, хто боровся за самостійну соборну Українську державу. При цьому члени ОУН, формування УПА намагалися діяти максимально обережно, щоб їхні кроки не зашкодили місцевим жителям, серед яких було чимало близьких, знайомих. В інструкції Головного осередку пропаганди й інформаційної служби ОУН за вересень 1946 р. читаємо: «...виконуючи цю інструкцію, задержатись головно на нашій боротьбі з гітлерівцями 1941–1944 рр. та на боротьбі до цього періоду – визвольна боротьба українського народу в часи першої окупації західноукраїнських земель большевиками (1939–1941 рр.), визвольна боротьба українців у Польщі до 1939 р. Про факти, людей і революційну роботу в час большевицької окупації 1944–1946 рр. писати дуже обережно, щоб не пошкодити нашій роботі і людям, які живуть...» [12].

Збройна боротьба між співробітниками НКВС та українськими націоналістами тривала і в повоєнний період. Останній бій загонів УПА з оперативною групою КДБ відбувся 14 квітня 1960 р. у Підгаєцькому районі Тернопільської області [36, 82]. Радянські органи держбезпеки нерідко чинили свавілля серед місцевого населення. Про це свідчать записи провідника

Старовижівського районного проводу Ковельської округи ОУН Андрія Михалевича (псевдо «Денис»): «Дня 1/IV 46 року большевицькі людоїди з НКВД прийшли до селянина с. Датинь [нині Ратнівського району Волинської області] Трохимовича Івана, котрого стягнули з печі і стали страшенно мордувати в його власній хаті, побили на його тілі кілька дерев'яних колків і одного спеціального кия з накрученим залізом на кінці. Порозбивали на Іванові все тіло, котре було все синє від бою і облите кров'ю. Далше бідного селянина большевицькі людоїди забрали з собою в район в КПЗ і не дозволили навіть попрощатись при від'їзді з родиною. 2 тижні в районі НКВД його мучили різними допитами і також примінювали різні тортури. Далше НКВД не мали ніяких підстав, щоб його судити... НКВД замордував Івана на Самусівських хуторах, Кратень [хутір неподалік від Ковеля], пробивши йому сім раз тіло штиком і вже до мертвого стрілив у груди. От така мученицька смерть не в чім не винного громадянина с. Датинь Трохимовича Івана дня 14/IV 1946 р. ... Дня 20.XI.1945 один лейтенант зі своїм ординарцем і двома сіржантами зі штабу "лагерей полонених німців"... прийшли на Замлинські хутори [Любомльський район Волинської області], Наддатинь [Ковельський район Волинської області], де пограбували кількох селян. Кільком селянам повибивали вікна, знасилували кількох жінок. А ще хотіли знасилувати Михалевич Варвару Артемівну, котра стала боронитися, то взяв цей лейтенант застрілив. За ці всі хуліганства, грабіж, знасилування, вбивство совітська влада не покарала цього лейтенанта. Коли чоловік убитої жінки зголосився до штабу, щоб покарали убивцю його жінки, котрого він пізнав, то йому сказали, що "то бандеровці вбили твою жену"...» [13].

Радянська влада, усвідомлюючи авторитетність професії вчителя в ті часи, намагалася поширити свій вплив на регіон через працівників освіти. Чимало вчителів зі східних та центральних областей УРСР отримували направлення в західні. Свідомо чи не свідомо, але вони ставали знаряддям у руках радянської влади, яка вкорінювала свою ідеологію серед народних мас.

Як зазначалося в суспільно-політичному огляді провідника Старовижівського надрайонного проводу ОУН Андрія Михалевича: «Вся програма навчання просякнута большевизмом. В кожному разі стараються дітям зчепити большевицький світогляд: вчать біографії вождів, радвледи і історію СРСР... Якщо вчитель – комуніст, то до такого учителя населення ставиться вороже. Якщо учитель не проявляє ніякої активності в селі, до такого ставляться добре і допомагають йому матеріально» [35].

Вчителька з Бориспільського району Київщини Віра Михайлівна Вербицька була направлена на роботу до Західної України ще у 1940 р., під час першої радянської організації краю. Вона належала до учительської династії Вербицьких. Віра так само, як її мати Ганна Іванівна, а також рідна сестра Ольга присвятила себе роботі на освітянській ниві.

Віра Вербицька до війни закінчила Переяславське педагогічне училище. З 1935 р. до 1939 р. працювала вчителькою початкових класів у Глибоцькій

семирічній школі Бориспільського району. Райком комсомолу рекомендував її на курси викладачів української мови та літератури. У 1940 р. Віра приїхала працювати вчителькою в школу в с. Медуха (нині Галицького району Івано-Франківської області). Удень навчала дітей, а ввечері – їхніх батьків. Створила в селі комсомольську організацію, стала її першим секретарем. Була також обрана депутатом сільської ради. Освоївшись на новому місці роботи, Віра перевезла до себе й дітей. Та працювати довелося недовго – розпочалася німецько-радянська війна.

Наприкінці червня 1941 р. Віра з дітьми ледь встигла евакуюватися і дістатися до рідного Воронькова. Чоловік Олексій пішов воювати, потрапив у полон.

Після визволення Бориспільщини від нацистів Віра Вербицька пішла працювати у школу с. Глибоке. З приходом радянської влади до Прикарпаття знову поїхала працювати в с. Медуха. Вірі Михайлівні доводилося отримувати не одну записку з погрозами від українських націоналістів. Під тиском змушена була перебратися до Галича, звідки її направили в с. Маринопіль (нині Маріямпіль Галицького району) завпедом дитячого будинку. Там працювала до кінця 1940-х років.

У квітні 1946 р. вона писала своєму сину Володі та доньці Світлані, що перебували на той час у бабусі на Бориспільщині: «Я за всяку ціну до кінця травня приїду, привезу тобі черевички, добрі штани (уже набрала матерії), сорочечку, постараюсь і піджачок та картуз. Приїду і заберу вас зі Світланочкою з собою, тут вам буде добре» [17]. Потім близько 20 років була директором восьмирічної школи у с. Раків Долинського району Івано-Франківської області. Чоловік Олексій, що відбував термін через перебування в полоні, повернувся із заслання і також працював у школі.

Досягнувши пенсійного віку, Віра з чоловіком повернулася до Воронькова. На маминому подвір'ї збудувала власну хатину, в якій жила з Олексієм до самої смерті [20].

Серед інших педагогів, відряджених працювати до Західної України, був директор Фельштинської середньої школи Кам'янець-Подільської (нині Хмельницької) області Іван Семенович Чепурний. У фондах музею зберігається документ, у якому зазначено, що І.С. Чепурний «відкликається Народним Комісаром Просвіти УРСР на постійну педагогічну роботу у визволені від німецьких окупантів райони Української РСР» [15]. А довідка з експозиції 12-го залу Меморіалу підтверджує, що його направили на роботу в м. Луцьк [6].

Ще з 1936 р. Іван Семенович працював директором школи в рідному селі Удріївці сучасного Дунаєвецького району Хмельницької області. З 1939 р. до 1941 р. був директором Підлісно-Мукарівської середньої школи того ж району.

Під час окупації краю нацистами І.С. Чепурний разом із односельцями створив підпільну групу, що мала невеличку друкарню та рацію, проводила агітаційну роботу. Окрім того, група здійснювала диверсії на комунікаціях та лінії зв'язку противника у таких селах Дунаєвецького району, як Тернова, Томашівка,

Лошківці та інших. У 1944 р. група Чепурного допомагала бійцям Червоної армії, що вели наступ. Після вигнання нацистів Іван Чепурний до осені 1944 р. працював директором Солобковоцької, Фельштинської середніх шкіл Хмельниччини [31].

Педагогів відправляли і до Закарпаття. У фондах Меморіалу міститься датований серпнем 1946 р. документ Тячівського окружного відділу народної освіти про призначення уродженки Вінниччини Ніни Сидорівни Савчук учителем у Добрянську початкову школу [37]. До червня 1941 р. вона закінчила 9 класів, пережила нацистську окупацію. У 1946 р. після отримання диплома Вінницького педучилища була направлена на роботу в с. Добрянське Тячівського району Закарпатської області. Працювала вчителем початкових класів. У 1947 р. вийшла заміж і змінила прізвище Савчук на Рижову. Була свідком радянізації Закарпатського краю, зокрема створення колгоспів. До цього процесу залучали і самих учителів, яким доводилося вести агітаційну роботу серед місцевого населення, переконувати людей вступати до колгоспів і відправляти дітей на навчання до школи. Рівень освіти у краї справді був надзвичайно низьким. Так, у 4-му класі, який доручили вести Ніні Сидорівні, було 26 дітей різного віку, 17 з яких не знали жодних літер. У 1951 р. Н.С. Рижова переїхала до райцентру – м. Тячів, де впродовж 30 років працювала в місцевій школі № 2 [27].

Фахівців різних галузей відправляли не лише до Галичини, Волині, Закарпаття, а й до Буковини. Скажімо, уродженець Любарського району Житомирщини Семен Мартинович Гедзь, пройшовши всю війну артилеристом і згодом демобілізувавшись, у 1947 р. закінчив навчання в Одеському державному університеті, після чого поїхав до м. Чернівці працювати у філії Всесоюзного інституту раку картоплі. Саме там ще до війни отримала роботу в лабораторії його майбутня дружина Галина Тарасівна Древецька [22]. В інституті молоді люди зблизилися, потім одружилися. У 1951 р. в них народилася єдина донька Наталія. 45 років свого життя Семен Мартинович присвятив викладацькій діяльності. Спочатку викладав біологію у Чернівецькому державному університеті. У 1961 р. захистив кандидатську дисертацію. З 1964 р. і до пенсії працював в Уманському педагогічному інституті [21].

Направлення до Західної України отримували і фармацевти. Яскравим свідченням цього є життєвий шлях уродженця Житомирщини Григорія Павловича Клименка. До війни він закінчив Коростишівський педагогічний технікум та Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М.В. Гоголя. У 1940 р. Григорія направили на роботу в рідну школу вчителем хімії [23]. Під час німецько-радянської війни пройшов курси фармацевтів, служив завідувачем аптеки в медико-санітарному батальйоні. Саме під час війни Григорій Павлович познайомився з Любов'ю Кузьмівною Лоїк – старшим військфельдшером дивізії, в якій він служив. Після війни молоді люди одружилися. У 1947 р. їх направили у м. Львів. Там Г.П. Клименко до червня 1949 р. працював завідувачем аптеки № 60, що підтверджує довідка в експозиції Меморіалу [7]. Потім родина переїхала на Чернігівщину.

Правопорядок у регіоні мали забезпечити перевірені кадри, які довели свою відданість радянському режиму. Федір Павлович Ткаченко свого часу був завідувачем відділу пропаганди й агітації Холминського райкому комсомолу на рідній Чернігівщині. Війну пройшов у партизанському загоні ім. Щорса Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання. У листопаді 1944 р. його призначили начальником відділу кадрів і спецчастини Львівського політехнічного інституту, а згодом – другим секретарем Львівського обкому ЛКСМУ. Пройшовши навчання у Львівській обласній дворічній партійній школі, Федір Ткаченко обіймав різні посади в управлінні Львівської залізниці, обласному комітеті партії, обласному управлінні МВС. Його основними завданнями були агітаційна, партійна діяльність. Після виходу на пенсію у 1980 р. очолив Львівську міську організацію ветеранів війни. Все своє подальше життя прожив у Львові [29].

На роботу до Західної України прибували активісти, партійні діячі, комсомольські керівники. Серед них – уродженець Донеччини Іван Іванович Сірченко. Під час війни він брав участь у вигнанні нацистів з України, зокрема Криму, а також Прибалтики, Східної Пруссії. Із фронту писав листи до жителями м. Гадяч Полтавської області Таїсії Хотіної, з якою він одружився після війни. Листування почалося, коли Тася ще була ученицею 9-го класу.

У грудні 1946 р. І. Сірченко демобілізувався. Подружжя переїхало до Львова. Молода сім'я поповнилася хлопчиком і дівчинкою. Іван Іванович влаштувався на роботу в райкомі комсомолу. Згодом став завідувачем відділу Львівського обкому комсомолу, з 1949 р. працював інструктором обкому партії, а з 1962 р. – директором середньої школи. Лише у 1972 р. родина переїхала до Полтави [28].

Ясна річ, окрім розширення контингенту педагогів, вихователів, планувалося й збільшення кількості шкіл та інших навчальних закладів, а також ремонт тих, що вже існували. Помітних і швидких зрушень у цьому питанні вдалося досягти у 1946 р., зокрема, на Станіславщині (нині Івано-Франківська область): «СТАНІСЛАВ, 1 червня. У Калуському районі проводиться “тиждень допомоги школам”. Створено 20 бригад, які ремонтують будівлі і приводять у порядок шкільне майно. В Болехівському районі силами громадськості і батьків відремонтована половина усіх шкільних будівель. Закінчено ремонт шкіл у багатьох селах Снятинського, Букачівського і Богородчанського районів. У деякі з них уже повністю завезено паливо. У Вигодському районі збудовано дві нові школи для 300 учнів. До початку учбового року в області будуть збудовані 22 нові школи» [18].

Водночас, зі слів Андрія Михалевича, на Волині простежувалася діаметрально протилежна картина: «Ратнівський район... Добрі шкільні приміщення є лише в трьох селах – Борках, Видраниці і Хотешові. Решта шкіл знаходяться в тісних приміщеннях – в селянських та приватних будинках. Санітарно школи не забезпечуються. Шкільна обстановка погана. Шкільна молодь гуртожитком не забезпечується. Науково-допоміжними матеріалами початкові школи не забезпечуються. Спортивним вирядом [формою] школи також не забезпечуються» [35].

Радянізація торкнулася всіх сфер життя західноукраїнського населення, зокрема й релігійного питання. Атеїстична за своєю природою влада СРСР, усвідомлюючи вплив церкви на свідомість місцевих жителів, намагалася насадити у краї православ'я, щоб встановити свій внутрішній контроль і обірвати зовнішній – із Ватикану. Отже, у краї мала діяти лише Руська православна церква (РПЦ), а уніатська – зникнути. 8 березня 1946 р. у Львові в кафедральному храмі Святого Юра розпочав роботу собор, який проголосив воз'єднання Української греко-католицької церкви з Руською православною церквою. Ті уніатські священники, що не бажали приймати православ'я та визнавати нові порядки, підлягали репресіям. Розпочався підпільний період діяльності УГКЦ.

На тлі цих подій досить показовою є доля єпископа Перемишльської єпархії Української греко-католицької церкви Йосафата Коциловського. У 1907 р. він закінчив Папський університет Фоми Аквінського в Римі. Здобув ступінь доктора теології, професора, опанував чимало мов, прийняв святу Тайну Священства. У 1917 р. митрополит УГКЦ Андрей Шептицький висвятив його як єпископа Перемишльської єпархії УГКЦ. Йосафат очолював її до встановлення радянської влади. У 1943 р. провів месу для добровольців дивізії СС «Галичина». У період нацистської окупації його двічі викликали на допит у гестапо, де погрожували ув'язненням за виявлені випадки переховування ним та іншими греко-католицькими священниками євреїв. Після повернення радянської влади Й. Коциловський виступав проти переселення українців з Польщі. У вересні 1945 р. його арештували органи НКВС. У результаті довгих допитів, жорстоких знущань Йосафат втратив здатність самостійно рухатися. Наприкінці 1946 р. його засудили на 10 років ув'язнення в таборах ГУЛАГу. Немічним і безпорадним, він помер 17 листопада 1947 р. від запалення легенів у київській в'язниці. Після смерті місцевим монахам вдалося поховати його тіло в окрему могилу. Пізніше прах Йосафата був перепохований у польській могилі на Личаківському цвинтарі у Львові. У 1986 р. на вимогу КДБ прах єпископа втретє перепоховали в родинному склепі у с. Угерсько Стрийського району Львівської області. 27 червня 2001 р. під час паломництва в Україну Папа Іван Павло II беатифікував уніатського єпископа як мученика, а в жовтні 2015 р. прокуратура м. Києва посмертно реабілітувала Йосафата Коциловського [26].

Серед інших репресованих священників УГКЦ був Яків Данилович Боровик. Ще у 1931 р. він закінчив Греко-католицьку богословську академію у Львові. Напередодні війни у своєму рідному с. Забір'я Жовківського району Львівської області створив деякі гуртки просвітництва та патріотичних організацій. Після Львівського собору, організованого радянською владою в 1946 р., він не полишив своєї справи, хоча умовно перейшов у православ'я. Його діяльність була спрямована на посилення національної самосвідомості людей. У 1949 р. Якова Боровика вперше заарештували. У 1951 р. після другого арешту й восьми місяців слідства засуджений до 10 років ув'язнення. Термін відбував на будівництві залізниць та вирубці лісів у Кіровській області (нині Російська Федерація). 1958 р.

достроково звільнений. Тривалий час працював на парафії в с. Губичі (нині район м. Борислав Львівської області). Переслідування Якова Даниловича та його родини не припинялися до смерті священника в 1974 р. [19].

Його донька Дарія Яківна Боровик свого часу була членом підпільної молодіжної організації ОУН «Сонце». У 1951 р. за участь у складанні та розповсюдженні антирадянських листівок, наданні матеріальної допомоги політв'язням Дрогобицької тюрми заарештована та засуджена до 25 років позбавлення волі. Утримувалася у виправно-трудовому таборі м. Тайшет (нині Іркутської області, Російська Федерація). Із заслання писала листівки з віршами до близьких людей. Після дострокового звільнення у 1955 р. повернулася додому. У травні 1959 р. взяла шлюб із Богданом Дмитровичем Корчаком. Їхній син Андрій Богданович Корчак – учасник Революції Гідності, загинув 18 лютого 2014 р., 21 листопада 2014 р. посмертно був удостоєний звання Героя України [25].

За відмову переходити у православ'я в жовтні 1946 р. заарештували і засудили до 10 років ув'язнення отця Миколу Теодоровича Цегельського з Тернопільщини. У таборах він не припиняв проводити богослужіння. Останнім його місцем заслання став табір суворого режиму № 3 «Дубровний», що знаходився в с-щі Явас біля ст. Потьма (Зубово-Поленського району Мордовської АРСР). У таборі тяжко хворів, мучився від болю. Помер у 1951 р. Точне місце його поховання невідоме, оскільки в'язнів-священиків, які несли тіло отця, не пустили далі табірних воріт. У червні 2001 р. Миколу Цегельського беатифікували [30].

Нікому не відмовляв у духовних послугах отець Степан-Роман Володимирович Коломиєць. У липні 1946 р. церкву в с. Надіїв Долинського (нині Рожнятівського) району Станіславської (нині Івано-Франківської) області, у якій проводив богослужіння отець Степан, закрили, а йому запропонували разом із родиною упродовж 10 днів звільнити церковні будівлі, про що свідчить довідка з фондів Меморіалу [38]. Уникаючи переслідувань і тиску щодо підписання православ'я, отець Степан із родиною переїхав до с. Брошнів-Осада Долинського району Станіславської області (нині Рожнятівський район, Івано-Франківська область), де підпільно проводив богослужіння. 27 грудня 1949 р. С.В. Коломиєць був арештований за проповідницьку діяльність. Йому інкримінували співпрацю з німцями та боївками УПА, проте основна причина полягала в тому, що він не погодився перейти у православ'я. Засуджений до 10 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах і позбавленням прав терміном на 5 років із конфіскацією особистого майна. У 1955 р. був достроково звільнений. Помер у 1974 р. Посмертно реабілітований у 1991 р. [24].

Отже, підбиваючи підсумки, можна виділити такі наслідки радянської.

З одного боку, радянська влада, яка з вигнанням нацистів повернулася в регіон, розпочала насаджувати свої тоталітарні порядки, вдаючись до репресій, переслідувань та депортацій тієї частини місцевого населення, що чинила їй опір. Ідеологічна боротьба супроводжувалася відвертим грабунком жителів, голодом, позбавленням волі, а інколи – й життя.

Повоєнне сільське господарство як у західних областях, так і в усій Україні загалом залишалося у вкрай занедбаному стані, що було неминучим наслідком примусово здійсненої колективізації, яка шляхом прямого розкуркулення або економічної експропріації – через податки, штрафи й конфіскації – знищила кращі селянські господарства. Такий стан спричинений і надмірним стягуванням коштів із села для потреб індустріалізації, зміцнення оборонної могутності СРСР [1, 63].

З іншого боку, завдяки зусиллям українського селянства протягом четвертої п'ятирічки сталися певні господарські зрушення: перевищено довоєнні показники у виробництві цукрових буряків, жита, кукурудзи, м'яса, яєць. Виробництво молока та картоплі наблизилося до рівня 1940 р. Відроджувалися зруйновані війною села [1, 63].

Чимало заходів радянського уряду були спрямовані на створення передових промислових об'єктів, забезпечення нових робочих місць, підвищення рівня освіти тощо. Деякі заводи, фабрики, санаторії, лікарні, інші установи, а також дороги, магістралі, створені в той період, тривалий час діяли й діють нині вже в незалежній Україні.

Джерела та література:

1. Баран В.К. *Україна: новітня історія (1945–1991 рр.)* – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003.
2. *Безустанно виховувати молодь в дусі непереможних ідей Леніна – Сталіна. Промова секретаря ЦК КП(б)У по пропаганді тов. І.Д. Назаренка на XIII з'їзді ЛКСМУ // Молодь України. – 1946. – 29 грудня // Фонди НМІУДСВ. – КН-267677. – Г-80786.*
3. *Взносы крестьян Прикарпатья // Сталинское племя. – 1946. – 7 травня // Фонди НМІУДСВ. – КН-267157. – Г-80645.*
4. *Галан Я. Народа інтелігенції Львівської області 30 листопада 1944 року. – Львів: Видавництво «Вільна Україна», 1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-266665. – К-26447.*
5. *Довідка № 018 Гльоса Микити Терентійовича від 23.05.1947 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-247721. – Д-55859.*
6. *Довідка № 02/14 Фельштинського райвно Кам'янець-Подільської області Чепурному Івану Семеновичу. 27.10.1944 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-266141. – Д-67367.*
7. *Довідка К-7-53 Клименка Григорія Павловича про перебування на посаді завідувача аптекою № 60 від 22.06.1953 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-220994. – Д-37568.*
8. *Закон про'ятирічний план відбудови розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр. // Молодь України. – 1946. – 6 вересня // Фонди НМІУДСВ. – КН-266878. – Г-80466.*
9. *Из села на заводы // Сталинское племя. – 1946. – 7 травня // Фонди НМІУДСВ. – КН-267157. – Г-80645.*
10. *Инструментальный завод во Львове // Сталинское племя. – 1946. – 7 травня // Фонди НМІУДСВ. – КН-267157. – Г-80645.*
11. *История украинских электромобилей, ч. 1: грузовики и автобусы в СССР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://e-move.com.ua/istoriya-ukrainskih-elektromobiley-gruzoviki-avtobusy-sssr/> (дата звернення 13.04.2018). – Назва з екрана.*

12. Інструкція Головного осередку пропаганди й інформаційної служби ОУН за вересень 1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-247111. – Д-55591.
13. Інформація «Жертви невинних громадян...» Михалевича Андрія Сергійовича. 1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-268089. – Д-68089.
14. Інформація «Про протиколгоспну акцію» Михалевича Андрія Сергійовича («13-го»). 31.05.1948 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-261369. – Д-64780.
15. Клопотання № 0-9 заступника Народного комісара освіти УРСР начальнику РК міліції м. Проскурів Кам'янець-Подільської області щодо Чепурного Івана Семеновича. 24.10.1944 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-266140. – Д-67366.
16. Колгоспи Львівщини виконали річний план хлібопоставок // Молодь України. – 1946. – 14 вересня // Фонди НМІУДСВ. – КН-266883. – Г-80471.
17. Лист Вербицької Віри Михайлівни до сина Володі від 20.04.1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-258476. – Д-62717.
18. Неделя помощи школам // Сталинское племя. – 1946. – 2 июня // Фонди НМІУДСВ. – КН-266407. – Г-80331.
19. НМІУДСВ. – Генеральний каталог. – Довідкова картка Боровика Я.Д.
20. НМІУДСВ. – Генеральний каталог. – Довідкова картка Вербицької В.М.
21. Там само. – Довідкова картка Гедзя С.М.
22. Там само. – Довідкова картка Древецької Г.С.
23. Там само. – Довідкова картка Клименка Г.П.
24. Там само. – Довідкова картка Коломийця С.В.
25. Там само. – Довідкова картка Корчак (Боровик) Д.Я.
26. Там само. – Довідкова картка Коциловського Й.П.
27. Там само. – Довідкова картка Рижової (Савчук) Н.С.
28. Там само. – Довідкова картка Сірченка І.І.
29. Там само. – Довідкова картка Ткаченка Ф.П.
30. Там само. – Довідкова картка Цегельського М.Т.
31. Там само. – Довідкова картка Чепурного І.С.
32. Обращение Центрального Комитета Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков) ко всем избирателям, рабочим и работницам, крестьянам и крестьянкам, к воинам Красной Армии и Военно-Морского Флота, к советской интеллигенции // Военное обучение. – 1946. – 8 лютого // Фонди НМІУДСВ. – КН-265828. – Г-80235.
33. Огляд суспільно-політичний (фрагмент) за листопад–грудень 1947 р. Михалевича Андрія Сергійовича («13-го»). 12.1947 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-268082. – Д-68082.
34. Огляд суспільно-політичний (фрагмент) за лютий 1947 р. Михалевича Андрія Сергійовича («Дениса»). 02.1947 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-268086. – Д-68086.
35. Огляд суспільно-політичний Михалевича Андрія Сергійовича («13-го») (фрагмент). 30.09.1947 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-247243. – Д-55475.
36. Пиріг Л. Проти Московщини за Україну! Нотатки філателіста // Пам'ятки України. – 2017. – № 10 – 12.
37. Призначення Тячівського окрВНО № 1244/1946 Савчук Ніни Сидорівни на роботу у Добрянську початкову школу учителькою 1–4 класів. 08.08.1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-206340. – Д-33031.
38. Розпорядження № 76 Виконавчого комітету Долинської районної Ради депутатів трудящих Станіславської області Коломийцю Степану (Роману) Володимировичу. 05.07.1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-268662. – Д-68301.
39. У молодых шахтёров Львовщины // Сталинское племя. – 1946. – 2 июня // Фонди НМІУДСВ. – КН-266407. – Г-80331.

40. Хліб – Вітчизні! Львівська область виконала державний план хлібозаготівель // Молодь України. – 1946. – 2 листопада // Фонди НМІУДСВ. – КН-267638. – Г-80747.
41. Ширится движение радиолюбителей // Военное обучение. – 1946. – 28 червня // Фонди НМІУДСВ. – КН-265848. – Г-80255.
42. Шляхами розквіту. Розповідь про відбудову і розвиток народного господарства Радянської України в новій сталінській п'ятирічці. Погляд у майбутнє // Молодь України. – 1946. – 29 грудня // Фонди НМІУДСВ. – КН-267677. – Г-80786.

© Златко ЗЛАТАНОВ

ВТОРАЯ СОВЕТИЗАЦИЯ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ (ПО МАТЕРИАЛАМ ФОНДОВОЙ КОЛЛЕКЦИИ МЕМОРИАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА)

В статье на основе материалов, которые содержатся в фондовом собрании Национального музея истории Украины во Второй мировой войне, рассмотрены главные цели и методы осуществления советской властью послевоенной коллективизации, индустриализации, идеологически-пропагандистской деятельности на территории Западной Украины, освещена реакция западноукраинского населения и деятелей украинского националистического движения на послевоенную советизацию края.

Ключевые слова: советизация, колхоз, НКВД, ОУН, УПА, Западная Украина, фондовое собрание, Мемориал.

© Zlatko ZLATANOV

THE SECOND SOVIETIZATION OF WESTERN UKRAINE (BASED ON THE MATERIALS OF THE COLLECTION OF THE MEMORIAL COMPLEX)

The article examines the main goals and methods of the Soviet authorities' implementation of post-war collectivization, industrialization, ideological propaganda in the territory of Western Ukraine, the reaction of the Western Ukrainian population and figures of the Ukrainian nationalist movement for the postwar Sovietization of the region.

Keywords: Sovietization, kolkhoz, NKVD, OUN, UPA, Western Ukraine, museum collection, Memorial.